

A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT KULTÚRPOLITIKÁJA A II. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI

DEMOKRÁCIA IDEJÉN /1945–1946/

A kutatás igazolta,¹⁸⁸ hogy a háború után, a demokrácia kiépítésének évében, az 1945-ös választásokig a kommunisták a kultúra különböző területein eltérő mélységgel és intenzitással reformjavaslatokkal és modernizációs elképzelésekkel kívánták az ország fejlődését elősegíteni és a demokratizálást szolgálni, illetve a magyar és egyetemes kultúra kölcsönhatását biztosítani. Az is bebizonyosodott, hogy ebben az időszakban – a népműveléstől eltekintve – lényeges eltérés a Magyar Kommunista Párt művelődéspolitikája és a többi párt felfogása között nem volt, mivel valamennyi politikai erő a kultúra demokratizálását akarta. Nem volt lényeges különbség a Magyar Kommunista Párt magyarországi illegális vezetői, illetve a külföldi emigrációból hazatért vezetők kultúrpolitikai koncepciója között sem. Az MKP egy többpártrendszeren alapuló demokratikus művelődéspolitikát gyakorolt.

Azt is kijelenthetjük, hogy a demokrácia kiépítésének idején a kommunisták olyan művelődéspolitikát folytattak, amely számolt a koalíciós partnerek kultúrpolitikai elképzeléseivel, lépéseit hozzáigazította a többi párt politikájához, azokkal demokratikus keretek között ütközött úgy, hogy azokat partnerként kezelte. A koalíciós partnerek, akik egyúttal politikai vetélytársak is voltak, szabadon kifejtették véleményüket, polemizáltak és ütköztek a kommunista koncepciókkal. Az ország újjáépítése és a demokratikus átalakulás érdekében a kiélezett politikai harcban az 1945-ös választási küzdelem idején is a demokráciát igenlő, a politikai ellenfelet legyőzni és nem megsemmisíteni akaró politizálás folyt Magyarországon. Kivételt jelentett a volt uralkodó osztály németellenes köreinek az ideiglenes nemzetgyűlésben és a kormányban szerepet vállaló csoportjaival szembeni fellépés 1945 nyarán. A kommunisták politikai támadása kultúrpolitikai dimenziót is kapott, mivel a csoport képviselőjében Teleki Géza töltötte be a Vallás- és Közoktatási Minisztérium miniszteri tisztségét.

A parlamenti kultúrpolitikai ütközések, továbbá a sajtóban és a kulturális-tudományos nyilvánosságban zajló küzdelmek néhány esettől eltekintve nem

lépték túl a demokratikus politizálás kereteit. Ezekben a politikai harcokban a pártok, így az MKP is javítani akarták kulturális-tudományos pozíciójukat, növelni kívánták társadalmi-politikai befolyásukat az egyes művelődéspolitikai lépések által is. Ez a küzdelem azért is fair volt, mert a háború utáni koalíció pártjai 1945 előtt ellenzékben voltak, nem kötődtek az előző rendszer uralkodó osztályához és valamennyien egy demokratikus országot kívántak megvalósítani. Demokratikus Magyarországot akartak, ahol a kultúra és a tudomány szabadon fejlődik, ahol lebontják az osztálykülönbségeket, ahol korszínter álló alap- és középfokú oktatás valósul meg, ahol nemzetközi színhez közelítő főiskolák és egyetemek működnek, ahol a kulturális önszerveződés megvalósulhat, ahol biztosított a társadalmi mobilitás.

A pártok kultúrpolitikai elképzeléseire hatással voltak osztálykötődéseik, a szervezetek társadalmi bázisa. A bázis szélesítése érdekében ezért preferenciákat fogalmaznak meg a politika résztvevői. A demokrácia kiépítésének évében e preferenciák azonban alárendelődtek az ország demokratikus átalakításainak, a nemzeti kultúra és tudomány fejlesztésének. Az 1945 nyaratól kibontakozó választási harc idején a művelődéspolitikai beépült a nemzet demokratizálása és modernizálása, valamint a kulturális és tudományos átalakulás koncepciójába. Magyarország ekkor a kultúra és a politika viszonyában megfelelt egy demokratikus berendezkedésű állam követelményének. Néhány átmeneti, kisebb problémától eltekintve – ami elsősorban az MKP politikájában volt tetten érhető – biztosítva volt a kultúra szabadsága, a felsőoktatás és a tudomány autonómiája. Az MKP demokratikus művelődéspolitikát valósít meg mindaddig, amíg lehetőséget látott arra, hogy a demokrácia eszközeivel, a parlamenti demokrácia felhasználásával megszerezheti a hatalmat. Az 1945-ös választási kudarcok bebizonyították a pártnak, hogy a magyar társadalom többsége nem a kommunistákat támogatja, ezért a hatalom megszerzéséhez vezető utat nem a polgári demokrácia játékszabályainak betartásában látja, hanem az utcára és a néptömeg akcióira bízta a cél elérését.

188 A dolgozat egy több mint egy évtizede folyó kutatás összegzése.

Lényeges változás következett be a kommunista kultúrpolitikában az 1945-ös őszi parlamenti választások után. Az MKP számára bebizonyosodott, hogy demokratikus úton a hatalmat megszerezni nem tudják. Ezután a párt nemcsak a politikai harcban, hanem a kultúrpolitikai küzdelmekben is szakít a háború után elfogadott demokratikus formákkal, és rátér a „hagyományos” kommunista osztályharcos eszközök és módszerek igénybevétele. Ennek része, hogy a tisztességes parlamenti küzdelmek helyett/mellett kezdetét veszi az utcai tüntetések preferálása, a politikai ellenfelek erkölcs-telen marginalizálása; esetenként „kikapcsolása” is elfogadottá válik. Míg 1945-ben csak a népművelés-politikában volt tetten érhető a pártpolitikai célok direkt szolgálata, addig a parlamenti választások elvesztése után a kultúrpolitika minden ágazatában már megjelenik a politikai célokkal összekapcsolódó kultúrpolitikai gondolkodás, megjelenik a kultúrával és a tudománnyal szembeni direkt politikai elvárás.

A pluralizmussal való szakítás után a kommunista kultúrpolitikában fokozatosan megjelenik a politikát direkt támogató művelődéspolitikai szemlélet és gyakorlat. Az MKP felfogásban bekövetkezett változás nemcsak a magyar belpolitikai változásokkal hozható összefüggésbe, hanem a nemzetközi életben végbement átalakulásokkal, az antifasiszta koalíció felbomlásával, illetve Fulton hatásával is magyarázható. A hidegháború kialakulása után, a demokratikus módszerek „csődjének” következményeként a kommunisták irányt kezdtek venni egy olyan kultúrpolitika kialakítására, amely már nem fogadja el a pluralista demokrácia tájékszabályait. A változás következményei nemcsak a kultúrpolitika egyes ágazatait érintették, hanem tetten érhetőek voltak a kultúrdiplomáciában is.

A korszak értelmiségpolitikájának elemzéseiből látható, hogy a koalíciós pártok, így az MKP tisztában voltak azzal, hogy az ország demokratizálása és modernizálása az értelmiség aktív közreműködése nélkül nem lehetséges. Az értelmiség helyének a demokratikus Magyarországon való kijelölésekor a politikai pártok nem vonatkoztathattak el e réteget a két világháború közötti helyzetétől és a hatalomhoz való viszonyától. Ugyanakkor az értelmiségnek is tisztában kellett lennie azzal, hogy a politikai rendszerváltozás miatt funkciója lényegesen módosult.

Kezdetben mégsem következett be a közös érdekek felismerése és egyeztetése. Egyrészt azért, mert az utat és távlatot veszített értelmiség nagy

része nem találta a helyét az új Magyarországon. Másodsorban azért, mert a pártok egyes képviselői sem kívántak megfelelő szerepet juttatni nekik az újjászületésben. Erről a pártok között vita is keletkezett. A vita arról folyt, hogy a múltbeli szerep alkalmassá teszi-e az értelmiséget arra, hogy részt vegyen az újjáépítésben, illetve, hogy mely csoportjai vonhatók be az új Magyarország megteremtésébe. A széles skálán mozgó, szélsőséges megközelítéseket is tartalmazó vélemények között 1945–1946 fordulóján az MKP álláspontja szerint az értelmiség többségének a demokratikus Magyarországon kell, hogy legyen jövője.

Az újjáépítés sikeres megvalósítása érdekében az MKP különböző értelmiségi csoportok között arra törekedett, hogy megszűnjének azok az okok, melyek aktivizálásukat eddig nehezítették. Az értelmiség szakmai csoportjai közül elsődleges fontosságúnak tartotta a műszaki értelmiség megnyerését. Mivel a többi párt politikájában az újjáépítés nem játszott centrális politikai szerepet, ezért a csoport iránt az érdeklődésük kisebb volt. Az értelmiség tömegeire gyakorolt hatása, valamint a perspektivikus modernizáció miatt az egyes pártok, mindenekelőtt a kommunisták kezdetől megkülönböztetett figyelemmel foglalkoztak a tudományos elittel és meg kívánták nyerni. Az elit – ezen belül a tudósok megítélése – sajátos helyzete miatt több területen eltér más szakmai csoportoktól, ugyanakkor része a pártok értelmiségpolitikájának.

Az ország meghatározó politikai erői megközelítően azonosan ítélték meg a felsőoktatás demokratizálását és modernizálását, de nem volt lényeges eltérés közöttük a tudományos élet átalakítását illetően sem. A nemzeti művelődés formálásában és a politikai közvélemény alakításában fontos szerepet játszó pedagógusok múltbeli szerepének értékelésében csupán árnyalati eltérések voltak. A pártok többsége 1945 tavaszán kritizálta múltjukat, a volt uralkodó osztályhoz fűződő viszonyukat. Néhány kezdeményezéstől eltekintve azonban sem az MKP, sem más pártok nem társadalmi-politikai súlyának megfelelően viszonyultak az orvosokhoz.

A politikai pártok a közigazgatási értelmiséggel hatalmi-politikai befolyása miatt kiemelten foglalkoztak. A Horthy-rendszerben betöltött szerepét kezdetben a koalíció valamennyi résztvevője negatívan értékelt, ezért helyette egy új, demokratikus közigazgatást akart létrehozni.

A demokratikus Magyarország létrehozásában megnyilvánuló érdekazonosság miatt a pártok között az értelmiséggel kapcsolatosan több területen

hasonló véleménnyel találkozunk. Az értelmiség egyes csoportjai megnyeréséért folytatott harc már részben differenciálta a pártok állásfoglalását. Mégis a koalíció résztvevői között tényleges konfliktushelyzet mindaddig nem keletkezett, amíg a küzdelem nem kapott politikai jelleget. A politikai szempontok megjelenése már jól elhatárolható sokszínűséget eredményezett.

Az értelmiségnek a politikai életbe való bekapcsolódása mind a pártok, mind az értelmiség részéről bonyolult feladat volt. Kezdetben az értelmiség többsége az új viszonyok között nem tudott tájékozódni, nem tudta felmérni, hogy a MNFF-be tömörült erők közül melyik áll legközelebb politikai érdekeihez. A pártok nagy részének helyzete sem volt könnyebb, mert politikai elképzeléseikbe és demokrácia-konceptiójukba nehezen volt beleilleszthető az a szerep, amit az értelmiség a múltban játszott, és többségének politikai felfogása sem volt ismert. A politikai élet újjászerveződése idején így mindkét fél válaszut elé került. A koalíció pártjai közül a fenti problémákkal először a legkorábban kiépült MKP-nak kellett szembenéznie.

1945-ben a politikai életben váratlan jelentésnek tűnt, hogy az értelmiség egy része be kívánt lépni az MKP-be. Erre azonban a pártvezetés nem volt felkészülve. A párt számára kihívást jelentett az is, hogy egyes koalíciós partnerek fel tudták oldani az értelmiség múltbeli funkciója és politikai nézete, valamint a demokratikus politikai berendezkedés között keletkezett feszültséget. A koalícióban résztvevők számára ugyanis nem volt közömbös, hogy a véleményirányításban fontos szerepet játszó értelmiség miként foglal állást a politikai harcban. A réteg politikai jelentőségének felismerése után a pártok az értelmiséget nemcsak szakmai funkciója alapján kezdték megítélni, hanem politikai súlyával is számolni kezdtek. Az új helyzetnek megfelelő politikai szerepek kijelölése után megkezdődött az értelmiségi érdekek felvállalása. A pártok és az értelmiség „találkozása” attól függött, hogy sikerül-e feloldani a régi funkció és a demokráciában betöltendő szerep közötti – fentiekben körvonalazott – ellentmondást, illetve sikerül-e az értelmiség érdekeit számukra minél elfogadhatóbban képviselni. Az egyes pártokba lépő értelmiségiek számából nem lehet egyértelműen következtetni ezeknek az egész rétegre gyakorolt hatásáról, mivel az intelligencia nagy része pártszervezeteken kívül maradt, és azokon kívül politizált.

A koalíciós partnerek értelmiségi befolyásának növekedése mind sürgetőbbé tette az MKP értel-

miségi bázisának növekedését. A párt azonban az értelmiséggel kapcsolatos álláspontjában az elvi szempontot a taktikai érdekek lényegesen csak a választási harc idején rendelte alá. 1945 augusztus végén az MKP is áttért a tagtoborzásra. Az őszi választási kampányok idején a pártok igyekeztek az értelmiség legkülönbözőbb csoportjait megnyerni. Ebben a legnagyobb aktivitást az MKP és FKGP tanúsított. Az értelmiség többsége politikai modelljének perspektivikus megvalósítóját a polgári demokráciát legtisztább formában kifejező FKGP-ben látta, ezért a választásokon rá szavazott. Az intelligenciának azon csoportjai, akiknek politikai elképzelései a gyűjtőpárttal nem voltak összeegyeztethetők, nem az MKP, hanem az SZDP vagy NPP mellé sorakoztak. Az MKP mellé így az értelmiségnek csupán kis hányada állt.

A nemzetgyűlési választások után a legnagyobb értelmiségpolitikai aktivitást azok a pártok tanúsították, amelyeknek a rétegre gyakorolt befolyása nem alakult megfelelően. Az MKP a helyzet elemzése és a konzekvenciák levonása után egy dinamikus, több területen revideált értelmiség-politikával próbálta pozícióját javítani az értelmiség körében. Az újjáépítés és a gazdaság szanálása minden más célkitűzés előfeltételeként merült fel, ezért az értelmiség különböző szakmai csoportjai közül a munkáspártok a műszakiakkal alakították ki a legjobb viszonyt. Intézkedéseikkel igyekeztek a hozzájuk fűződő kapcsolatot erősíteni. Mivel a műszakiak tevékenységi köre kevésbé kötődött az ideológiához, ezért a csoport körül politikai konfliktus sem alakult ki. Az MKP az 1945-ös választások után is kereste azokat a lehetőségeket és formákat, melyeknek keretén belül az értelmiség „elitjével” véleményt cserélhet. Elsődleges szerepet az „elitnek” továbbra is az értelmiségi tömegek megnyerésében szánta. Az elit kiemelt kezelésekor is világossá vált, hogy a privilegizált és az átlagnál jobban elismert elit mozgástere a kommunista értelmezés szerint csak a kulturális szférában garantált. Az MKP egyértelműen tisztázta: a szellemi kiválóság politikai vezető szerepre nem jogosít.

A választások utáni politikai küzdelemben az értelmiségpolitika nem játszott centrális szerepet, ezért konfliktushelyzet ebben a szférában ritkán alakult ki. A pedagógus-kérdés körüli polémia azonban egy értelmiségi politikai probléma politikai üggyé transzformálódott. A csoport megoldatlan problémái körüli vitákkal felszínre kerültek a magyar demokrácia politikai kérdései. A pedagógusok megoldatlan problémái mellett a kérdés azért

is válhatott konfliktusforrássá, mert ebben a tevékenységi körben meghatározó fontosságú az ideológiai-politikai elem. Eldöntetlen hatalmi-politikai viszonyok idején a csoport a politika számára időlegesen meghatározó fontosságúvá válhat. Az MKP értelmiségpolitikájában a pedagógusok – különösen a tanítók – megkülönböztetett szerepet kaptak. A párt a nyilvánosság legkülönbözőbb fórumain foglalkozott a csoport problémáival és ezek megoldását szorgalmazta.

1946 tavaszán a pedagógusok elégedetlensége minden eddigi formát meghaladó módon artikulálódott, ami a pártok részére eltérő reagálásban nyilvánult meg. Az MKP nem értett egyet a pedagógusok véleménynyilvánításával. Helytelenítette a sztrájkot, a határozott érdekvédelmet.

A nemzetgyűlési választások után az orvosok iránt továbbra sem tanúsított érdeklődést a pártok többsége. Az MKP politikai szempontból azonban fontosnak tartotta az orvosok megnyerését és befolyásának növelése érdekében több területen intézkedéseket kezdeményezett.

Már az 1945-ös politikai küzdelmek idején kiűnt, hogy a köztisztviselők megítélésénél a pártok egy része a szakmai, más része a politikai szempontokat állította előtérbe. Nyilvánvaló volt, hogy a pártok érdekeiket ismételten vagy politikai, vagy a szakmai szempontok köré csoportosítva próbálják képviselni. A baloldali pártok számára egyértelmű volt, hogy hatalmi-politikai befolyásukat csak akkor növelhetik, ha a csoport tevékenységének megítélésénél a politikai elemre helyezik a hangsúlyt. A polgári demokráciát megvalósítani szándékozó erők is tisztában voltak azzal, hogy pozícióikat csak akkor tudják tartani, ha a szakelemet preferálják. A közigazgatási értelmiség körüli probléma tisztázását a baloldal kezdeményezte. Az MKP nagy fontosságot tulajdonított a közigazgatás átalakításának, ezért a pénzügyi érvek mellett elsősorban a politikai szempontokat hangsúlyozta.

A politikának az értelmiséghez való viszonyában radikális változás 1946 őszén történt. Az MKP III. kongresszusán a politikai pluralizmussal már deklaráltan szakító kommunisták az értelmiséggel kapcsolatos álláspontjukat is gyökeresen megváltoztatták. A pártnak az 1945–1946 között még integrálandó csoportokkal kapcsolatos véleménye is több területen módosul. Az egyes szakmai csoportok közül továbbra is kiemelkedő fontosságot tulajdonít az újjáépítésben és a perspektivikus szocializmusban centrális szerepet játszó műszakiaknak és a tudományos elitnek. A kommunista párt az elittől

ugyanakkor másfajta viszonyulást vár, olyan mentalitást, amely az autonómiának, a függetlenségnek feladását jelenti. A párt már a posztpluralista szakaszban (1946 ősz – 1948) a támogatást összeköti a kommunista politika legitimálásával. A legitimációban részt venni nem hajlandó kiváló képességű konzervatív tudósok marginizálását már akkor elkezdték, a felsőoktatásból és a tudományos életből való kiszorításukat a „fordulat” évében, illetve az egyetemi „reformmal” fejezték be.

A műszakiak kiemelt kezelése az ipar modernizálása miatt folytatódik, ami az anyagi-erkölcsi megbecsülés mellett a csoport perspektivikus számbeli fejlesztésében is megnyilvánult. A műszakiak irányában érvényesülő kommunista értelmiségpolitikai folytonosság vejejárója ugyanakkor, hogy a politikailag megbízhatatlanok ellen diszkrimináció, sőt az üldözés is megnyilvánul.

A korszak oktatáspolitikájának elemzése bizonyította, hogy a meghirdetett demokratizálás és modernizálás sikere azon is múlott, hogy sikerül-e a legszélesebb és legdemokratikusabb alapokon álló iskolareformot megvalósítani, és egy olyan iskolarendszert létrehozni, mely nemzetközi színvonalon álló ismeretanyagot közvetít. Az oktatáspolitikai célok megvalósítása érdekében meg kellett szüntetni az előző rendszertől örökölt antidemokratikus feudális maradványokkal is terhelt, színvonalában is szemléletében korszerűtlen iskolarendszert, és helyette egy demokratikus, a modern kor követelményeinek megfelelő oktatásügyet kellett kiépíteni.

Első lépésként fel kellett számolni a fasizmus maradványait és hozzá kellett kezdeni a szellemi újjáépítéshez. Az új kultúra megteremtését valamennyi koalíciós párt támogatta. 1945 tavaszától az oktatás demokratikus átalakítása mint sürgősen megoldandó politikai kérdés került napirendre. A kérdés kultúrpolitikai fontossága miatt valamennyi koalíciós párt készített közoktatási reformjavaslatot. Az új embereszményt megfogalmazó MKP is demokratikus iskolarendszer kialakítását szorgalmazta.

Oktatáspolitikai kérdésekkel a pártok eltérő intenzitással ugyan, de a politikai harc keretében is foglalkoztak. A reformjavaslatok alapkonceptiója, hogy a gazdasági, társadalmi és politikai megújódásra nem kerülhet sor a köznevelés korszerű megújítása nélkül. Felfogásuk szerint az oktatásügy korszerűvé akkor válik, ha a demokrácia lényegéből indul ki, és a demokrácia alapelvei következetesen és hiánytalanul érvényesülnek, ha a kiválasztás és az érvényesülés mértéke a hajlam és a képesség lesz. A pártok oktatáspolitikai elképzeléseit elemezve meg-

állapíthatjuk, hogy a politikailag és világnézetileg tagolt pártok között az oktatáspolitikai célokat illetően konszenzus keletkezett. A többpártrendszerrel megteremtődtek ugyan az érdekkonfliktusok kifejeződésének keretei, de egy ennek megfelelő oktatáspolitikai gondolkodás nem vált dominánssá. Az oktatáspolitikában jól elhatárolható szempontok alapján sokszínűségről nem beszélhetünk, mert valamennyi párt egyetértett abban, hogy az elavult antidemokratikus oktatási rendszert fel kell számolni, és színvonalasabb, demokratikusabb iskolarendszert kell létrehozni.

A demokrácia kiépítése évében az oktatás átalakításának igényét elsősorban ideológiai értékekre hivatkozva kívánták végrehajtani. Minden párt ideológiai elképzeléseinek részét alkotta egy demokratikus oktatási rendszer kialakításának szükségességének. Eltérés is csupán a pártok bázisát képező rétegek érdekeinek érvényesítésében mutatkozott. 1945-ben a nevelési eszmény és ideál csak részben differenciálta a pártokat. A közvetítendő értékek általános egyetemesek, humanista eszmények voltak, bár egyes pártoknál (MKP, SZDP) megfogalmazódtak osztályjellegű eszmények is. Többségüknél idealisztikus-utópisztikus elképzelésekkel találkozunk. Magyarországon az új iskolarendszer a demokratikus eszményeknek megfelelően épült ki. A háború utáni demokratikus légkörben a legtermészetesebb volt a tömegeknek és a demokratikus pártoknak az a célkitűzése, mely az osztályok szerinti elkülönülést tükröző iskolaszervezet helyett csupán életkorok szerint tagozódó iskolarendszert akart megvalósítani. Az általános iskola létrehozása több volt mint kultúrpolitikai probléma, politikai üggyé vált, a demokratikus pártok második földreformjának tartották. A politikai és ideológiai érvekkel alátámasztott nyolcosztályos iskola létrehozását nem lehetett kétségbe vonni. Az általános iskola felállításával az volt a cél, hogy magasabb színvonalra emelje az állampolgárok alpműveltségét, minden gyermek számára egyenlő művelődési jogot és indulási helyzetet garantáljon. A demokratikus pártok nagy kultúrpolitikai sikernek tartották. Az oktatási reform társadalmi támogatásához az is hozzájárult, hogy nemcsak demokratikus elképzeléseket fogalmazott meg, hanem azért is, mert a társadalom többségének érdekével egybeesett. Az oktatáspolitikai hiányossága, hogy a kisebbség érdekét kifejező ún. elit kultúrára nem helyezett hangsúlyt, ápolását már a pluralizmus idején elhanyagolta.

Az oktatásügy átalakítása elképzelhetetlen volt a felsőoktatás reformja nélkül. 1945-ben a magyar

felsőoktatás egy része sem szakmai-tudományos, sem ideológiai-politikai szempontból nem felelt meg a kor színvonalának. A demokrácia megteremtésében részt vevő politikai pártok ezért olyan reformokra törekedtek a felsőoktatásban, amelyek révén egyetemi-főiskolai rendszerünk szinkronba kerülhet a demokratikus átalakulás és a nemzetközi színvonalon álló oktatás követelményeivel.

Mivel 1945-ben a kultúrpolitika egyik legfontosabb célkitűzése az oktatás demokratizálása volt, ezért a felsőoktatási reformelképzelések is többnyire a pedagógusképzés körül bontakoztak ki. A koalíció résztvevői a modernizálással kapcsolatos elképzeléseiket ideológiai értékekre, politikai szempontokra és tudományos követelményekre hivatkozva kívánták megvalósítani. A pedagógusképzés reformját valamennyi koalíciós párt szorgalmazta, hiszen a felsőoktatás ágazatai közül a tanárképzéssel szemben érkezett a legnagyobb kihívás. Ezért itt artikulálódtak a politikának a magyar egyetemi-főiskolai rendszer átalakítására vonatkozó leglényegesebb elképzelései is. A reformjavaslatokra jellemző volt, hogy többsége az általánosság szintjén fogalmazódott meg. A pártok véleményét is kifejező, esetenként felkérésre készült „szakértői” elképzelések egy része sokoldalúan kidolgozott tervezet volt. A reform megközelítően azonos értelmezése miatt a javaslatok között lényeges eltérés nem is volt. 1945-ben a felsőoktatás-politika központi kérdése az egyetemek demokratikus szellemű átalakítása, a szak- és tudósképzés egymáshoz való viszonya, a pedagógusképzés fokozatai, valamint a főiskolák profiljának meghatározása volt. Foglalkoztatta a reform készítőit az is, milyen szerepet kapnak az általános tárgyak a képzésben, illetve milyen legyen az előadások és a szemináriumok viszonya, aránya. A kezdeményezett reformok nagy része nem valósult meg. A reformok prolongálásában a pénzügyi feltételek hiánya mellett nem kis szerepet játszottak az egyetemi rendszer hagyományos struktúrájához ragaszkodó oktatói csoportok. A felsőoktatás fejlesztése azonban a gazdasági fejlődés egyik alapkérdése is, amit a modernizálást akarók ekkor még nem hangsúlyoztak eléggé. Ennek oka, hogy a gazdaság részéről még nem fogalmazódott meg a magasabb szintű szakemberszükséglet iránti igény. Az oktatáshoz hasonlóan a felsőoktatást is elsősorban politikai kihívás érte.

A tudományos élet modernizálására a Magyar Tudományos Akadémia tervezett reformja olyan problémákat vetett fel, amelyre a politikai pártok az esetek többségében nem rendelkeztek kidolgo-

zott koncepcióval. Mivel a modernizálás a pártok programjában megfogalmazódott, ezért képviselőik és sajtójuk támogatta a megújulási kísérletet. Kezdetben az átalakulást sürgető tudósok a tudomány autonómiáját és szabadságát is figyelembe véve kívánták végrehajtani a változásokat. A tudományos életben a modernizálási törekvéseknek ugyanakkor politikai jellege is volt, ezért a reformért sikrasszállók többnyire azokkal a csoportokkal kerültek összeütközésbe, amelyek pozícióikat a régi rendszerben szerezték.

A tudomány autonómiájához kezdetben ragaszkodó reformcsoport az eredménytelennek ítélt kezdeményezések után hajlandóságot mutatott a tudomány területén is a politikai eszközök igénybevételére. Mivel az MKP nem fogadta el a tudomány teljes autonómiáját, ezért a magyar tudományos élet modernizálását követelőket elsősorban a kommunisták támogatták. A többi párthoz viszonyítva az MKP ezért többet foglalkozott az MTA problémájával.

Az ország és a tudomány fejlődése szempontjából nagyon fontos volt, hogy a magyar kutatók megismerjék a nemzetközi tudományos eredményeket és kapcsolatba kerüljenek az egyetemes tudománnyal. A koalíciós pártok egyetértettek és támogatták a nemzetközi tudományos kapcsolatok felvételét. A magyar tudománypolitika felismerte, hogy az ország tudományos felzárkóztatása és a magyar kultúra nemzetközi megbecsülése a sokoldalú kapcsolatok nélkül nem lehetséges. Jól látták, hogy a nemzetközi tudományos színvonal elérésének csak akkor van reális alapja, ha Magyarország a legmagasabb szakmai színvonalat jelentő országokkal veszi fel a kapcsolatokat. Elsődlegesen politikai jelentősége volt annak a tudománypolitikai elképzelésnek, mely a szomszéd országokkal kiépítendő kapcsolatok fontosságát hangsúlyozta.

A felsőoktatás területén a politikai nyomás elsősorban a pedagógusképzésre nehezedett, ennek ellenére ott sem történt lényeges változás. Újabb reformelképzelésekkel az MKP és az SZDP jelentkezett. A munkáspártok elsősorban politikai szempontok alapján létrehozott közoktatási rendszernek megfelelő pedagógusképzésről kívántak gondoskodni. A nyolcosztályos iskolarendszernek nem adekvát pedagógusképzés átalakításával kapcsolatos elképzeléseiket szakmai szempontokra hivatkozva kívánták megvalósítani.

A magyar demokrácia egyik tragédiája, hogy az oktatási reformot egy anyagilag és erkölcsileg alábecsült pedagógus társadalomban kezdték el. 1945

őszén úgy láttak hozzá a reformhoz, hogy a pedagógusok, akik meghatározó fontosságú szerepet játszhattak volna az új iskolarendszer létrehozásában, egyenlően nem voltak érdekeltek annak eredményes megvalósításában.

Az általános iskola kiépítésének azonban több feltétele is hiányzott, ezért a pártoknak nem voltak illúzióik. Az MKP abból indult ki, hogy az általános iskola létrehozása csak a kezdet, olyan elvi döntés, melynek a gyakorlati alkalmazásától függ, hogy az új iskolatípus szolgálni tudja-e a demokratikus társadalom céljait. Az általános iskola megvalósítását akadályozó tényezők reális változásokat az oktatás területén nem kezdeményeztek. Míg 1945-ben az általános iskola létrehozása az elsőrendű politikai feladatok között volt, addig 1946-ban a politika centrális kérdései a gazdaság stabilizálása és a hatalmi harc körül csúcsosodtak ki. Az MKP azért arra törekedett, hogy a meglévő szervezeti keretek között olyan változást hajtsanak végre, melyek a fő gazdasági és politikai célkitűzésekkel összhangban hozzájárulhatnak a kultúrpolitikai célok realizálásához.

1946 első felében a pártok az oktatáspolitikai területén passzívok maradtak. A korszak politikai és gazdaságpolitikai történései alkották annak keretét, ami az oktatásban lezajlott. Az oktatáspolitikában nem alakultak ki a politikában szükségszerűen lejátszódó érdekkonfliktusok, illetve csak periférikus jelleget kaptak. A politikai-ideológiai elbizonytalanodás mellett ehhez a VKM is hozzájárult, ugyanis nem pártszempontok, hanem szakmai-pedagógiai elvek alapján dolgozta ki oktatáspolitikai koncepcióját. A szakmai-pedagógiai szempontokat képviselő VKM-ben a baloldal súlya kicsi volt. Az oktatás felett elsősorban az irányítási mechanizmuson keresztül lehetett ellenőrzést gyakorolni, ezért az itt gyenge pozíciókkal rendelkező munkáspártok az oktatási rendszer irányítási mechanizmusának megváltoztatását tűzték ki célul. Az irányítás főhatósága a pozíciószerezés és a hatalmi vetélkedés színterévé vált. Az MKP és az SZDP sem tudta saját ideológiai elképzelései alá vonni az oktatást, ezért megpróbálta az ellenőrző apparátust meggyengíteni és ezáltal pozícióit erősíteni. 1946-ban összeütközésbe került a szakmai szempontokat hangsúlyozó VKM és az ideologikus célokat előtérbe állító MKP és SZDP, jóllehet az összeütközésnek hatalmi-politikai okai is voltak, ennek ellenére a Keresztury Dezső személye körüli vita kultúrpolitikai aspektust kapott.

Kutatómunkánk során arra is választ kerestünk, hogy az emigrációból hazatért kommunisták, illetve

az illegitimitásból kilépett Magyar Kommunista Párt milyen szerepet szánt a kultúrdiplomáciának és a nemzetközi kulturális kapcsolatoknak. Feltártuk azt is, hogy a modernizációt előtérbe állító MKP miként értelmezte a magyar és az egyetemes kultúra viszonyát, valamint azt, hogy a háború után mely nemzetek kultúráival való kapcsolatok kiépítését tartotta fontosnak a párt.

A kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a demokrácia kiépülésének idején a Magyar Kommunista Párt nem rendelkezett átfogó kultúrdiplomáciai koncepcióval, sem a párt, sem a holdudvarába tartozó értelmiség nem reagált súlyának, vagy befolyásának megfelelően a kultúrdiplomácia kihívásaira. A kommunisták kultúrdiplomáciai aktivitása a művelődéspolitikai ágazataihoz képest is igen csekélynek mondható. A párt szellemi bázisa alapján többet is tehetett volna a magyar és az egyetemes kultúrával kapcsolatos kérdések megoldásánál. A KP kultúrdiplomáciai szerepét elemezve látható, hogy néhány önálló kultúrdiplomáciai megnyilvánuláson kívül a párt csupán a koalíciós együttműködésben vett részt, civil kezdeményezésekhez csatlakozott.

Magyarország rossz nemzetközi helyzetében és nemzetközi elszigeteltsége miatt a külpolitikának nem volt relevanciája. A pártnak éppen ezért kellett volna nagyobb fontosságot tulajdonítani annak az eszközrendszernek, amivel a kultúrdiplomácia rendelkezett. Meg kellett volna próbálnia az elmúlt évek hibás kül- és katonapolitika lépései miatt az országról kialakított negatív véleményt átforgatni és az ország presztízsét a kultúra eszközeivel növelni. A kultúrdiplomáciának nemcsak a külpolitikai célokat kell szolgálnia, hanem fontos szerepet kell betöltenie a modernizációs célok segítségével, a magyar és egyetemes kultúra kezelésében, a magyar tudománynak a nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolásának előmozdításában. Néhány esetben (Lukács György, Sík Endre) a szükséges szerepvállalás megtörtént, de többről nem beszélhetünk.

A kiadás alatt álló monográfiának az is célja, hogy feltárja egy olyan párt népművelésre vonatkozó elképzelését, amely nem állt a politikai pluralizmus alapján, de a sajátos magyar és nemzetközi helyzetben azt átmenetileg elfogadja. A Magyar Kommunista Párt a II. világháború előtt ugyanis egy olyan nemzetközi kommunista mozgalomnak volt a része, amely a művelődésnek a tömegek kulturális felemelése mellett a politikai harcban, a hatalomért folytatott küzdelemben kiemelkedő jelentőséget tulajdonított.

A könyv bemutatja, hogy a kommunista párt miként vesz részt a kulturális demokratizálásban, milyen szerepet vállal a szabad művelődés kialakításánál, ugyanakkor feltárja a hagyományos kommunista népművelés politikai értelmezését: a kultúrának a politikai harc szolgálatába állítását. Az elemzésből kiderül, hogy a kultúra különböző ágazatai közül a népművelés volt az a terület, amelyet az MKP legkorábban átpolitizált és a politikai taktika szolgálatába állított.

A kutatásból látható, hogy 1944 végén, 1945 elején valamennyi demokratikus párt abban egyetértett, hogy Magyarországon egy korszínten álló, a demokratikus berendezkedésnek megfelelő kulturális életet kell teremteni. A demokratikus Magyarország létrehozásakor a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült erők a művelődéspolitikai ágazatai közül a legkevésbé a népművelést dolgozták ki. A Magyar Kommunista Párt 1944-es programjában a népműveléssel alig foglalkozott. A pártot a kulturális kérdések is érdekelték, de átfogó programja a népművelésre nem volt.

Az új művelődéspolitikai kultúra demokratizálására törekedett. A demokratikus célkitűzés pluralista keretben a kultúra szabad érvényesülését jelentette. Kialakulhatott egy új típusú kulturális nyilvánosság, alulról jövő kezdeményezések indulhattak el. A háború utáni népművelés modernizálása a szabad művelődéssel kezdődött. A szabad művelődés a politika direkt szolgálatát felvállaló centralizált népművelés tagadásaként jött létre, a társadalom autonóm kulturális szerveződéseit hozta működésbe. A politikai demokrácia által biztosított feltételek mellett a pártok és a társadalmi szervezetek szabadon hozzáálltak a népművelési munkájukhoz. A politikai életben legaktívabb párt, a Magyar Kommunista Párt kezdetben elsősorban a munkásság körében kívánta kifejteni kulturális tevékenységét. Az MKP a népművelést kulturális funkciója mellett a demokráciáért és a szocializmusért folytatott küzdelem egyik legfontosabb területének tekintette, a kulturális akcióktól a párt tömegbefolyásának növekedését várta. A politikai harc időszakában az MKP számára mindinkább felértékelődött a kulturális munka politikai jelentősége. A kommunisták a népművelést bevonták a választási harcba, különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak a falusi lakosság befolyásolásában.

A Szerző e témakörben megjelent publikációi

- N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikája. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis*. Tom 9/a. Nyíregyháza, 1982.
- N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt harca az oktatás demokratizálásáért. *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyhaziensis*. Tom 9/c. Nyíregyháza, 1982.
- N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt népműveléspolitikája /1945–1946/. *Nevelés és Művelődéstudományi Közlemények*, Nyíregyháza, 1992.
- N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt felsőoktatás és tudománypolitikája /1945–1946/. *Kutatásszervezési Tájékoztató*, 1994. 4. no.
- N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt koncepciója a Szovjetúnióval kialakítandó kultúrdiplomáciai kapcsolatokról a „fordulat” után /1946 ősze – 1948/. *Valóság*, 2013. no. 3.
- N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt véleménye Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatairól és kultúrdiplomáciai törekvéseiről a demokrácia kiépítésének idején /1945–1946/. (elfogadva a Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézet kiadványába).